

צוותי המומחים של המשבר

צוות משפטי

נייר עמדה

יוני 2020

משבר הקורונה וזכויות האדם בישראל

פרופ' פרנסס רדאי | מרכז קונקורד, בית הספר למשפטים, המכללה למינהל

המחברת מבקשת להודות לד"ר אבינועם כהן (מרכז קונקורד) ולעו"ד יפעת סולל (עמותת "כן לזקן")
ויו"ר ברית קואופרטיבים לצדק חברתי) על תרומתם והערותיהם.

1. רקע

א. מידתיות בימי קורונה

האמצעים שממשלת ישראל נקטה כדי להאט את קצב ההתפשטות של מגיפת הקורונה שיבשו באופן דרמטי וחסר תקדים את שגרת החיים במדינה. למדיניות הממשלה, ובמיוחד לסגר, היו השלכות ברורות ומשמעותיות לגבי זכויות האדם הפוליטיות, האזרחיות והחברתיות בישראל, הן מבחינת הפגיעה בחופש הפרט (מעקבים, הגבלת תנועה וכדומה) והן מבחינת הפגיעה בזכויות סוציאליות (חופש העיסוק, הזכות לעבודה, הזכות לקיום בכבוד וכדומה). השמירה על זכויות אלו הופכת חשובה במיוחד בעתות חירום. המסמך שלפניכם נועד לבחון את מידת הפגיעה בזכויות אלה, כפי שהן מוגדרות באמנות בינלאומיות שעליהן ישראל חתומה. הנחת המוצא שלנו היא שמחובתן של מדינות להגן על זכויות האדם של תושביהן ואזרחיהן גם בנסיבות חסרות התקדים של סגר המוטל על מיליארדי בני-אדם.

על-מנת לענות על שאלות הנוגעות למידתיות של תגובת הממשלה למשבר, יש לשקול את התועלת האפידמיולוגית של הסגר לעומת המחירים החברתיים והכלכליים העצומים שהוא גובה בטווח הקצר והארוך. כפי שכתבה באחרונה הסופרת ליונל שרייבר על ההחלטה של ממשלת בריטניה להטיל סגר על הממלכה:

Originally we were to stay at home to save the NHS [the National Health Service – F.R.] – to keep the service from being overwhelmed and to provide it time to expand capacity. Job done. Now we're instead trying to keep from spreading the virus – which it looks as if we'll all get anyway – to save lives. But if we wait to lift these fascistic restrictions until fatalities return to zero, we will not have 'inessential' retail, theatres, We've little evidence that putting a plastic..businesses and factories for years – if ever. bag over a whole country is epidemiologically sound. So we will want proper professionals to extrapolate exactly what this bandwagoning hysteria accomplished aside from economic ruin.¹

מידת הנחיצות של סגרים תישפט בעתיד הקרוב על סמך ניתוח של נתונים רפואיים ממקומות שונות בעולם. כך או אחרת, מה שבטוח הוא שהיום עלינו להתמודד עם התוצאות החברתיות-כלכליות של האסטרטגיה הזו ולהתכונן לקראת יישומה בעתיד במקרה של התפרצויות נוספות.

¹ <https://www.spectator.co.uk/article/i-have-herd-immunity>

ב. פרדיגמת זכויות אדם

מגילת זכויות האדם נכתבה בתגובה לאסונות שמשטרים טוטליטריים המיטו על האנושות בשנות ה-30 וה-40 של המאה הקודמת. עליית המשטרים הללו אירעה על רקע משבר כלכלי חריף וייאוש הולך וגובר מהמערכת הדמוקרטית. "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" (1948) ושתי האמנות שיישמו אותה (1966) נועדו להבטיח לכל בני-האדם מגוון רחב של זכויות פוליטיות, אזרחיות, כלכליות וחברתיות, ורוב מדינות העולם הבטיחו לכבדן. בבסיס משטר זכויות אדם עומדת הזכות לשוויון ללא אפליה על בסיס גזע, צבע, מין, העדפה מינית, שפה, דת, דעה פוליטית או אחרת, שיוך לאומי או חברתי, רכוש או מוצא. ההכרה באופי האוניברסלי של זכויות האדם זוכה למשנה חשיבות בתקופה שבה האנושות כולה מתמודדת עם מגיפה קטלנית חוצת גבולות.

משטר זכויות האדם הבינלאומי – שמדינת ישראל מחויבת אליו – נועד להגן על קבוצות מיעוט ויחידים מפני עריצות הרוב ומפני ניצול לרעה של כוח פוליטי על-ידי הממשלה ובית המחוקקים. דמוקרטיה היא תנאי הכרחי לקיום זכויות אדם אוניברסליות: מהזכות לשוויון נובעת הזכות של כל אזרח להשתתף באופן פעיל בחיים הציבוריים ולבחור ולהיבחר למוסדות השלטון שמעצבים את מציאות חייו. שמירה על שוויון אזרחי היא, אם כן, תנאי הכרחי לשמירה על לגיטימיות השלטון ואמון הציבור בהנהגתו. קיימת חשיבות מיוחדת לכך שהשלטון ייצג ללא משוא פנים את האינטרסים של כלל אזרחי המדינה ושל כל הקבוצות שמהן מורכבת החברה.

יחד עם זאת, חשוב להבין כי דמוקרטיה כשלעצמה אינה ערובה לשמירה על זכויות אדם: מדינות דמוקרטיות יכולות לקבל החלטות, מגובות בהכרעת הרוב, שפוגעות באופן אנוש במיעוטים וביחידים. משטר זכויות האדם נועד, אם כן, להגביל את עיקרון הכרעת הרוב ולהגן על אזרחים ותושבים. הוא משרטט את גבולות הדמוקרטיה. זכויות האדם משמשות, לפיכך, גם כמקור הלגיטימיות של משטרים דמוקרטיים וגם כנורמות המרסנות אותם.

עוד לפני המשבר הנוכחי, במדינות רבות בעולם – וישראל בכללן – מנהיגים שנבחרו באופן לגיטימי חתרו לפגיעה בזכויות האדם ובהסדרים הדמוקרטיים שנועדו לשמור עליהן. הסתערות זו של מנהיגים פופוליסטיים על פרדיגמת זכויות האדם אינה רטורית בלבד, והיא באה לידי ביטוי בצעדי מדיניות שונים שנועדו לפגוע ברשויות אכיפת החוק, מערכת המשפט, העיתונות החופשית, האקדמיה וארגוני החברה האזרחית. צעדים אלו מלווים לעתים קרובות בפגיעה בזכויות של קבוצות מיעוט בחברה. בישראל הצטברו בעשור האחרון דוגמאות רבות לתופעה זו – מחוקק הלאום וחוק העמותות, דרך הפגיעה של נתניהו בחוסנם הכלכלי של כלי תקשורת ועד לניסיונות הפגיעה בעצמאות הכנסת.

משבר הקורונה רק החריף את המגמה הזו. המתקפה השיטתית של מנהיגים בעלי נטיות אוטוריטריות על המוסדות הדמוקרטיים, האמונים על שמירת זכויות האדם, הפכה למסוכנת במיוחד על רקע מצב החירום שהוכרז עם התפרצות המגיפה. דוגמאות מובהקות למגמה זו ניתן למצוא בארצות הברית, בהונגריה ובישראל. כך, לדוגמה, בחסות המשבר, מאמציו הבלתי-פוסקים של ראש הממשלה נתניהו להימנע ממשפט הפכו למדיניות גלויה. בנוסף, במהלך המשבר ניסה יו"ר הכנסת, ח"כ יולי אדלשטיין, להשבית את בית הנבחרים, אלא שהיועץ המשפטי לממשלה והיועץ המשפטי לכנסת התנגדו למהלך ולבסוף בג"ץ פסל אותו. בתוך כך, על רקע המשבר נרשמה התגברות משמעותית של אלימות מתנחלים כלפי פלסטינים בשטחים.

אחת התופעות הקשורות ישירות למשבר היא השימוש בתקנות חירום, המעניקות לממשלה את הסמכות להסדיר את הטיפול במשבר ללא פיקוח של בית המחוקקים. השימוש בתקנות לשעת חירום אינו מעיד בהכרח על דיסטופיה פוליטית: הסמכות הזמנית שהתקנות מקנות חיונית לבלימת האיום הבריאותי. אבל כשאמצעים אלו ננקטים כחלק ממערכה ארוכת טווח להחלשת והכנעת מוסדות הדמוקרטיה, יש לראות אותם באור אחר ולעקוב באופן מדוקדק אחר יישומם. במלים אחרות, אסור שההגנה על זכויות האדם תידחק לשוליים בגלל המגיפה.

2. זכויות כלכליות וחברתיות

האמנה לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, שאושרה על-ידי ישראל, מחייבת את כל המדינות החתומות עליה לפעול למימוש מלא של זכויות כמו הזכות לעבודה, הזכות לבריאות והזכות לתנאי מחיה הולמים. על-פי האמנה, יש להבטיח את מימוש הזכויות הללו ללא אפליה על רקע צבע עור, לאום, מין, נטייה מינית, השקפת עולם או מעמד כלכלי.

מאז שנות ה-80, בעקבות אימוץ המדיניות הניאו-ליברלית, רבות ממדינות ה-OECD הפסיקו לעמוד בסטנדרטים הכלכליים והחברתיים המצוינים באמנות אלו. זאת על רקע של שינויים בהסדרי המיסוי, קיצוצים עמוקים בשירותים החברתיים, הפרטה מאסיבית ומהלכים מרחיקי לכת של דה-רגולציה. כתוצאה מכך, האי-שוויון הכלכלי זינק, תוך שהוא פוגע באופן חמור במיוחד בקבוצות מסוימות באוכלוסייה. תופעה זו רק הלכה והחמירה אחרי המשבר הפיננסי העולמי ב-2008 ומדיניות הצנע שהונהגה בעקבותיו. ארבעה עשורים של מדיניות ניאו-ליברלית הביאו מדינות רבות למשבר הקורונה כשרשת הביטחון הסוציאלית שלהן חלשה ביותר ומערכות הבריאות שלהן על סף קריסה. גם בארץ, קיצוצים ותהליכי הפרטה בשני העשורים האחרונים הביאו למחסור בכוח אדם, ציוד ומיטות אשפוז, ודרדרו את היכולת של מערכת הבריאות להתמודד עם המשבר, במיוחד בפריפריה.² בהקשר זה חשוב להבין כי מצב מערכת הבריאות קשור הדוקות למשך של סגרים, מאחר שאחת המטרות העיקריות שהם משרתים היא מניעת קריסה של שירותי הבריאות במדינה.

על-פי ארגון ה-CESR (Center for Economic and Social Rights), במקומות רבים בעולם חבילות הסיוע הממשלתיות עוצבו תחת השפעה פוליטית מובהקת של גופים המייצגים עסקים גדולים³ – וכך גם בישראל. הריכוזיות במשק הישראלי, ההשפעה הרבה של בעלי הון על המערכת הפוליטית ומיעוט הגופים הכלכליים בבעלות המדינה או בבעלות קואופרטיבית – כל אלה הביאו לכך שגם בארץ המדיניות הכלכלית של הממשלה במהלך המשבר שירתה בעיקר את האינטרסים של בעלי השליטה בגופים כלכליים ופיננסיים גדולים ולא את האינטרסים של הציבור הרחב.⁴ כיום קיים חשש שהחולשה היחסית של העבודה המאורגנת בארץ תביא לכך שהמשק הישראלי יהפוך ביום שאחרי הקורונה לנצלני יותר, תוך הגדלת כוחם של העשירים, דחיקת רבים מבני מעמד הביניים לעוני והחמרת המצוקה והמחסור בקרב מי שחיו בעוני עוד לפני המשבר.

² לניתוח של מצב מערכת הבריאות הישראלית ערב משבר הקורונה ראו "מתווה לטיפול במחלות הרקע' של מערכת הבריאות הישראלית אחרי המשבר", צוות בריאות, צוותי המומחים של המשבר, 2020. <https://www.crisis-experts.org.il/wp-content/uploads/2020/05/health.pdf>

³ <https://www.cesr.org/strategy-time-covid-19>

⁴ לניתוח של חבילת הסיוע הממשלתית בישראל ראו "מדיניות כלכלית בעידן הקורונה: אלטרנטיבות והשוואה בינלאומית", צוות כלכלה ותעסוקה, צוותי המומחים של המשבר, 2020. <https://www.crisis-experts.org.il/wp-content/uploads/2020/05/calcal2.pdf>

כבר עכשיו ברור שההשפעה של המשבר על חלקים שונים של האוכלוסייה אינה שווה. הגם שמדיניות הסגרים מקשה על כלל הציבור, יש לה השלכות משמעותיות במיוחד על משפחות ממעמד סוציו-אקונומי נמוך.⁵ כך, למשל, למשפחות אלה אין לעתים קרובות את התנאים הפיזיים המאפשרים כניסה לבידוד או את האמצעים הטכנולוגיים המאפשרים לילדיהן למידה מרחוק. למשפחות אלה גם אין חסכוניות שיאפשרו להן להתקיים במהלך המשבר הכלכלי, ורבות מהן תלויות בעבודה שאי-אפשר לקיים מהבית. הוצאת עובדים לחל"ת פוגעת בהכנסה של אותם אזרחים שזכאים לדמי אבטלה במקום שכר עבודה ולגבי מי שאינם זכאים לדמי הבטלה, ההוצאה לחל"ת מבטלת את הכנסתם.

המשבר פגע באופן משמעותי גם במעמד הביניים הישראלי, שהיה במצב שברירי עוד לפני התפרצות המגיפה. סגירת מקומות המעניקים שירותים לציבור מותירה בעלי עסקים קטנים ובינוניים על סף פשיטת רגל ואת עובדיהם ללא עבודה. בנוסף, מדיניות הסגר מחמירה את מצוקתן של קורבנות אלימות במשפחה. כתוצאה מכך, עלולים חלקים מתוכו להידרדר לעוני. מאחר שרבים מבני מעמד הביניים לא מחזיקים בדירה, ומכיוון שמחירי השכירות גבוהים יחסית להכנסה, רבים מתקשים לעמוד בתשלום עבור מגורים. מנגד, בעלי דירה יחידה להשכרה, בעיקר קשישים, עלולים להישאר ללא הכנסה בשל הפסקת תשלומי שכירות. אזרחים רבים נותרו ללא חסכוניות לממן בעזרתם את הצרכים היומיומיים שלהם. מצב זה חמור עוד יותר בשטחי ברשות הפלסטינית ובמזרח ירושלים.

המלצות:

- יש לחולל שינוי כלל-מערכתי במדיניות הממשלה, המתבסס על מחויבות המדינה לזכויות הכלכליות והחברתיות של תושבי ישראל.
- יש לגבש אסטרטגיה כלכלית ליום שלאחר המשבר שתעודד התארגנויות כלכליות דמוקרטיות – איגודי עובדים, למשל – ותאזן את כוחם המופרז של בעלי ההון.
- יש לפעול להצלת בתי עסק בינוניים וקטנים שמעסיקים שיעור גבוה מהעובדים במשק ומספקים שירותים ומוצרים חיוניים לשגשוג הכלכלי והתרבותי של הציבור.

⁵ להרחבה בנושא השפעת הסגר על משפחות החיות בעוני ראו "הצורך ביישום מדיניות מודעת עוני בהתמודדות עם משבר הקורונה", צוות רווחה, צוותי המומחים של המשבר, 2020. <https://www.crisis-experts.org.il/wp-content/uploads/2020/05/%D7%94%D7%A6%D7%95%D7%A8%D7%9A-%D7%91%D7%99%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%9D-%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%A2%D7%AA-%D7%A2%D7%95%D7%A0%D7%99-.pdf>

א. הזכות לעבודה:

מתוך מסמך הסטנדרטים שפרסם "ארגון העבודה הבינלאומי" (International Labour Organization)⁶ לאחר התפרצות המגיפה:

"על כל הצדדים המעורבים לפעול על-מנת למנוע או לצמצם ככל הניתן סיום העסקה מסיבות כלכליות, מבניות וכדומה מבלי לפגוע בפעילות היעילה של המוסד או השירות, וכן להפחית את ההשפעות השליליות של סיום עבודה מהסיבות הללו על עובד או עובדים המעורבים בדבר. עוד נקבע כי ככל האפשר על הרשות המוסמכת לסייע לצדדים בחיפוש ומציאת פתרונות לבעיות שנוצרו כתוצאה מהפסקות העבודה.

"עובדים שהעסקתם הושבתה, הופחתה או הסתיימה כתוצאה מהשפעת הקורונה או מסיבות בריאותיות ובטיחותיות, זכאים לדמי אבטלה או סיוע בקבלת פיצוי עקב אובדן ההשתכרות שנגרם כתוצאה מהמצב. בין היתר, על מעסיקים לא לדרוש חד-צדדית מהעובדים לקחת חופשה שנתית בגין היעדרות שנקבעה כדי למנוע הידבקות אפשרית.

"על ממשלות לפעול במהירות האפשרית על-מנת לנסות להבטיח הכנסה בסיסית, בפרט לאנשים שעבודתם או פרנסתם שובשו כתוצאה מהמשבר. עניין זה כולל לא רק משרות אלא גם פרנסה של בעלי עסקים קטנים עד בינוניים אשר פרנסתם נסמכת על עסקיהם. במספר מדינות כגון קנדה, דנמרק, אוסטרליה והולנד, ממשלות מילאו את התחייבויותיהן בהתאם לתקנות ארגון העבודה הבינלאומי על-ידי מימון מרבית עלות השכר ב-70% ומעלה לעובדים אשר עבודתם הופרעה בעקבות המשבר.

"הפגיעה הכלכלית אינה נחלקת באופן שווה. חלק מהקבוצות בחברה פגיעות במיוחד. מהגרי עבודה הינם קבוצה פגיעה במיוחד, והנחיות הארגון הבינלאומי לעבודה כוללות הגנות על המשך זכויות השהייה והעבודה בתקופת הקורונה והימנעות מגירושם מהמדינה. ישנו גם מימד מגדרי לשיבוש בחיי העבודה בהיעדר אסטרטגיה לשימור מקומות עבודה. סגירת בתי הספר והגנים משפיע באופן בלתי-מידתי על נשים עובדות, שכן על-פי נתונים אמפיריים, מרבית נטל הטיפול בילדים נופל על נשים"

⁶ https://www.ilo.org/global/standards/WCMS_739937/lang--en/index.htm

בחודשים הראשונים למשבר ממשלת ישראל עודדה מעסיקים להוציא עובדים לחל"ת. כתוצאה מכך, מתחילת מרץ נרשמו כמעט מיליון דורשי עבודה חדשים, מהם 88.7% בחל"ת ו-6.9% מפוטרים. מדובר בכמעט רבע מכוח העבודה במשק, ולמעשה, סביר להניח שבפועל המספר גבוה אפילו יותר, מאחר שהנתונים אינם כוללים ישראלים רבים שאינם נמצאים ביחסי עבודה פורמליים עם מעסיקיהם וכן עובדים זרים ומבקשי מקלט. עוד מלמדים הנתונים על ההשפעה הבלתי-מידתית על נשים עובדות: 58% מדורשי העבודה במהלך המשבר הן נשים.

דמי האבטלה בישראל הם מהנמוכים ב-OECD ותקופת הזכאות היא מהקצרות בארגון. יתרה מכך, עובדים רבים בארץ, שאינם זכאים לדמי אבטלה, לא קיבלו מהמדינה הבטחת הכנסה במהלך המשבר. הממשלה גם לא סיפקה פתרון כולל למועסקים בשוק העבודה הבלתי-פורמלי, לבעלי עסקים קטנים ובינוניים, לעובדים שלא צברו מספיק חודשי זכאות לפני המשבר, לעצמאים ולעובדים במספר של משרות חלקיות. בנוסף, המדינה לא סיפקה מענה לבעיות הכלכליות-חברתיות הייחודיות שמהן סובלים מהגרי עבודה בלתי-חוקיים, מבקשי מקלט ועובדים זרים שלא עזבו את הארץ לאחר שפג התוקף של רישיון העבודה שלהם.

המלצות:

- סבסוד עסקים תוך חיובם להמשיך להעסיק את עובדיהם במטרה למנוע פיטורים והוצאה לחל"ת
- העלאת גובה דמי האבטלה ואורך הזכאות לרמה הממוצעת ב-OECD
- מתן אשרות שהייה למהגרים חוקיים ובלתי-חוקיים עד תום המשבר

ב. ביטוח לאומי וביטחון סוציאלי:

סעיף 9 של האמנה לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות⁷ וההערה הכללית מספר 14 של ועדת ה-CESCR בנושא ביטחון סוציאלי⁸ קובעים:

"בנוסף לקידום תעסוקה מלאה, פרודוקטיבית ומתוך בחירה חופשית, על המדינות השונות לעשות כמיטב יכולתן לספק הטבות לכיסוי אובדן או היעדר הכנסה עקב חוסר יכולת למצוא או לשמור על תעסוקה הולמת. במקרה של אובדן עבודה, יש לשלם תגמולים למשך זמן ראוי, ובתום התקופה על מערכת הביטוח הלאומי להבטיח הגנה נאותה לעובד המובטל. על מערכת הביטוח הלאומי לסייע לעובדים כגון עובדים במשרה חלקית, עובדים מזדמנים, עונתיים ועצמאים. לעובדים המועסקים באופן שאינו נורמטיבי יש לספק פיצויים שיכסו את אובדן הכנסותיהם בתקופה הרלוונטית. יש לספק הטבות לעובדים המבקשים שלא להגיע למקום עבודתם בעיצומו של משבר ציבורי בריאותי או מצב חירום אחר.

"על הסיוע וההטבות להינתן בהיקף ולמשך זמן שיאפשרו לכל אדם לממש את זכותו להגנה על משפחתו, לרמת חיים נאותה ולגישה לטיפול בריאותי הולם.

"על המדינות ישנה התחייבות בסיסית להבטיח מימוש של, לכל הפחות, רמות חיוניות מינימליות של כל אחת מהזכויות המוצהרות באמנה. מכאן שישנה חובה להבטיח גישה לתוכנית ביטוח לאומי המספקת רמה מינימלית ובסיסית של כלל הזכויות לכל הפרטים ומשפחותיהם ומאפשרת להם גישה, לכל הפחות, לשירותי בריאות חיוניים, מחסה בסיסי ודיוור, מים ותברואה, מזון וחינוך בסיסי.

"על המדינות לנקוט בצעדים המנצלים את מקסימום המשאבים הזמינים להן על-מנת להבטיח שמערכת הביטוח הלאומי יבטחו את האנשים העובדים במשק הבלתי-פורמלי. זרים, פליטים, אנשים חסרי אזרחות, מבקשי מקלט, קבוצות מוחלשות וקבוצות שוליים אחרות – על כולם ליהנות מיחס וגישה שווים לתוכניות ביטוח לאומי ובכללן גישה לטיפול רפואי וסיוע משפחתי בהתאם לתקנים הבינלאומיים"

במצב של סגר, ישראל מחויבת לספק תמיכה מתקציב המדינה לכלל בני-האדם שתחת אחריותה, כל עוד התבקשו שלא להתייצב לעבודה בגין מצב החירום הבריאותי. תמיכה זו צריכה לכלול שירותי בריאות חיוניים, קורת גג, מים ותברואה, מזון וחינוך בסיסי.

⁷ https://www.nevo.co.il/law_word/Law09/amana-1037.pdf

⁸ <https://www.refworld.org/pdfid/4538838do.pdf>

המלצה:

- על הממשלה לספק הכנסה בסיסית אוניברסלית עד תום המשבר לכל אדם שאיננו מקבל שכר עבודה רגיל, דמי אבטלה או הבטחת הכנסה מהביטוח הלאומי במהלך המגיפה. זוהי אחת הדרכים היעילות להבטחת המילוי של הצרכים הבסיסיים שהוזכרו לעיל.

ג. שירותי בריאות:

האמנה לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות סעיף 12⁹ וההערה הכללית של ועדת ה-CESCR בנושא בריאות¹⁰ קובעות:

"מדינות שהן צד באמנה זו מכירות בזכות ליהנות מרמת הבריאות הגופנית והנפשית הגבוהה ביותר שאפשר להשיג... הצעדים שיינקטו למימושה המלא של זכות זו יבטיחו... ג. מניעה של מחלות מדבקות, תעסוקתיות ואחרות, טיפול במחלות אלה ופיקוח עליהן; ד. יצירת תנאים נאותים שיבטיחו לכל שירותי בריאות וטיפול רפואי במקרה של מחלה"

מערכת הבריאות הישראלית נמצאה במצב רעוע עוד לפני פרוץ המשבר. במבט היסטורי, מדינת ישראל הצליחה לספק לאזרחיה שירותי בריאות ציבוריים איכותיים עוד כשהייתה ענייה בהרבה מהיום. באחרונה דורגה ישראל במקום ה-19 מתוך 129 מדינות מבחינת ההון העומד לרשותה. במלים אחרות, המשאבים לטיפול המערכת קיימים. למרות זאת, מערכת הבריאות הישראלית סובלת משלל בעיות כמו מחסור במיטות אשפוז, במכשור רפואי ובכוח אדם. ב-20 השנים האחרונות הוכפל מספר התושבים בישראל. על אף המגמות הללו הממשלה מסרבת להיענות לדרישות ההסתדרות הרפואית ולהשקיע במערכת הבריאות את התקציבים הדרושים לייצובה ושיקומה. חולשה זו של המערכת באה לידי ביטוי במהלך המגיפה.

⁹ https://www.nevo.co.il/law_word/Law09/amana-1037.pdf

¹⁰ <https://www.refworld.org/pdfid/4538838do.pdf>

החובה להגן על הזכות לבריאות כפופה לדרישת האי-אפליה של משפט זכויות האדם הבינלאומי. דרישה זו מעלה את סוגיית הבחירות הטראגיות של קאלברזי (Calabresi). כלומר, מהי הדרך הצודקת וההוגנת ביותר לחלק משאבים רפואיים מוגבלים בשעת משבר? על-פי המשפט הבינלאומי, קבלת ההחלטות צריכה להתבסס על הבחנות רלוונטיות ולהימנע מאפליה קבוצתית. אפליה המונעת טיפול רפואי שוויוני לכל אסורה. מבחינה זו, קיימות שתי דרגות של טיפול רפואי במהלך המשבר: גישה לטיפולים בריאותיים הקשורים לקורונה וגישה לטיפולים בריאותיים באופן כללי. מערכת הבריאות הישראלית מתאפיינת בהוצאה כספית גדולה על טיפולים רפואיים פרטיים, ומכאן ניתן להסיק שקיים בישראל אי-שוויון בסיסי בנגישות לבריאות, שיחריף עוד יותר במצב הנוכחי. בנוסף, לעובדים זרים ומבקשי מקלט יש גישה מוגבלת בלבד, אם בכלל, לביטוח בריאות. גם לאוכלוסייה המתגוררת בפריפריה, במזרח ירושלים ובשטחי הרשות הפלסטינית יש גישה מוגבלת בלבד לשירותים בריאותיים איכותיים.

המלצות:

- שירותי בריאות רבים הפכו לבלתי-נגישים במהלך המגיפה והתייעצויות רפואיות עברו לרשת. כל עוד מצב זה נמשך, המדינה חייבת להבטיח את הנגישות של כלל האוכלוסייה לשירותים מקוונים. ניתן לעשות זאת, למשל, על-ידי פתיחת אתרים רפואיים למשתמשים כך שלא יהיו תלויים בקניית חבילת גלישה אינטרנטית, כפי שנעשה במקומות אחרים בעולם.
- יש לדאוג לצידוד בטיחות ומיגון רפואי לכל העובדים בשירותים הרפואיים והטיפוליים, ציבוריים ופרטיים, הפתוחים על פי הנחיות משרד הבריאות.
- יש להעניק למבקשי מקלט ועובדים זרים שירותי בריאות מהסוג שלו זכאים תושבים קבועים לאורך תקופת המגיפה, כפי שנעשה, למשל, באיטליה ופורטוגל.
- יש לדאוג להכנסת הצידוד רפואי הדרוש לפריפריה, למזרח ירושלים, לגדה המערבית ולרצועת עזה.

ד. הזכות למזון ולדיור ברמה נאותה:

סעיף 11 של האמנה לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות¹¹ קובע:

"מדינות צד באמנה מכירות בזכות כל אדם לרמת חיים נאותה עבורו ועבור משפחתו, לרבות מזון, מلبושים ודיור נאותים, ולשיפור מתמיד בתנאי קיומו"

כאמור, הסגר השפיע באופן שונה על חלקים שונים באוכלוסייה, ואוכלוסיות שחיו בעוני עוד לפני המשבר נמצאות היום במצב קשה במיוחד. גם בקרב מעמד הביניים יש נפגעים רבים שאיבדו את פרנסתם ואינם יכולים לשלם משכנתא או שכר דירה. ואכן, המפקח על הבנקים גיבש מתווה שמאלץ את הבנקים לאשר דחייה בתשלומי משכנתאות. בנוסף, לפני כמה שבועות הוגשה הצעת חוק לביטול תשלומי שכר הדירה בימי הקורונה. עם זאת, ההצעה טרם אושרה ודחיפות הבעיה נותרה בעינה.

המלצות:

- יש לאפשר דחייה או לתת סיוע בתשלומי משכנתא ושכר דירה באופן מיידי למי שאיבדו את הכנסתם בעקבות המשבר. ניתן לעשות זאת באמצעות תקנות החירום.
- על המדינה לדאוג לאספקת מזון למשפחות נזקקות – ולא להשאיר את העבודה לעמותות פרטיות.

¹¹ https://www.nevo.co.il/law_word/Law09/amana-1037.pdf

סיכום

גם בעתות משבר, ואולי במיוחד בעתות משבר, עלינו לחזור ולהדגיש את מעלותיהם של הדמוקרטיה, הליברליזם וזכויות האדם ולהבליט את נחיצותם להגנה על האזרחים מפני הנטיות הסמכותניות של הממשלה ואת תרומתם לצמצום האי-שוויון הכלכלי. החרדה החברתית והאי-ודאות החריפה הופכות את פרדיגמת זכויות האדם לחשובה מתמיד כמסגרת פוליטית-רעיונית המאפשרת לנו לצלוח את המשבר תוך הבטחת ערך כבוד האדם. כפי שהראינו במסמך זה, האמנות הבינלאומיות שעליהן חתומה ישראל מספקות סטנדרטים שלאורם ניתן להעריך את ביצועי הממשלה במהלך המשבר. כך או כך, הצלחת המדיניות הממשלתית אינה יכולה להיאמד רק על סמך השוואה בין מספר המתים בארץ לבין מדינות אחרות, אלא גם בהקשר של חומרת הפגיעה בזכויות האדם – הפוליטיות, הכלכליות והחברתיות – של אזרחי ותושבי המדינה.